

بازخوانی کتاب : «فقه محیط زیست»

*سید علی حسینی

فقه البیئة، سید محمد الشیرازی، بیروت، مؤسسه الوعی الاسلامی، الطبعة الاولى، ۱۴۲۰ ق .

بحران محیط زیست در روزگار ما اقشار مختلفی از دانشمندان جهان را دل نگران کرده است. بسیاری از فرهیختگان معاصر معتقدند که اگر از شتاب فزاینده روند ویران گری در طبیعت و محیط زیست جلوگیری نشود سلامت کره زمین و ادامه حیات بشر و دیگر موجودات زنده در معرض خطر جدی است .

آلوده کردن آب های اقیانوس ها، دریاها و رودخانه ها، نابود شدن جنگل های سرسبز که در شمار مهم ترین عوامل تولید اکسیژن است، بیابان زایی، آلودگی هوا در بسیاری از شهرهای بزرگ جهان، آلودگی های صوتی، انقراض برخی از نسل های پرندگان و حیوانات، پدید آمدن شکاف در لایه ازن و مسایلی از این دست اسباب نگرانی گروه های مختلف مردم به ویژه فرهیختگان را فراهم آورده است. در نتیجه، آنان آثار ارزشمندی در این باره پدید آورده اند و برای آگاهی بیشتر مردم از پیامدهای وخیم و اسفبار اوضاع و احوال زیست محیطی روزگار ما کوشش های سودمندی کرده اند .

گروه هایی از دانشوران مسلمان نیز کوشیده اند دیدگاه اسلام را در این باره بنمایانند و نوشته های پراکنده ای در این زمینه عرضه کرده اند. آنان به درستی بر این باورند که بهترین نسخه شفابخش این درد مزمن و رنج آور جهان معاصر را می توان از لابه لای گهر گفته های معصومان و آیات قرآن کریم استنباط کرده، فراروی آدمیان نهاد .

مؤلف ارجمند کتاب «فقه البیئة»، صفحات زرین کتاب را در ۱۱ عنوان اصلی سامان داده است. این عناوین عبارت است از :

اسلام و محیط زیست؛ زیان رسانیدن به دیگران؛ محیط زیست طبیعی؛ اقسام آلودگی ها در طبیعت و محیط زیست؛ اسراف و آلودگی؛ نابودی کشاورزی و نسل انسان ها؛ سموم نابود کننده حشرات؛ لایه ازن؛ پساب های صنایع؛ سهم جنگ ها در آلودگی طبیعت و ویران گری آن و ارزش صلح و آلودگی معنوی .

این مقاله در پی آن است که با گلگشتی در اثر یاد شده چشم اندازی از آن را فراروی خوانندگان نهد و متناسب با حجم و صفحات این نشریه، فشرده ای از محتوای کتاب را گزارش کند .

مقدمه

مؤلف ارجمند در مقدمه بسیار کوتاه خود به دو نکته اشاره کرده است: یکی آن که بحث های کتاب را به گونه فشرده به نگارش درآورده و دیگر آن که موضوعات آن را از نگاه علم و دین بررسی کرده است .

در پیشگفتار کتاب، مؤلف ارجمند، واژه «بیئه / محیط زیست» را تعریف کرده است. از نگاه مؤلف، واژه محیط زیست معنایی گسترده دارد [۱] و آموزه های دینی احکام سازنده ای درباره ابعاد مختلف محیط زیست آدمیان به ارمغان آورده که عمل بدان ها سعادت مادی و معنوی بشر را رقم خواهد زد .

در این مقدمه، از محیط زیست فرهنگی، محیط زیست طبیعی و محیط زیست معنوی سخن به میان آمده است. مؤلف درباره «محیط زیست فرهنگی» معتقد است که آمیزه ای از باورها، دانش، قانون، اخلاق، عرف و عادات مردم و مسائلی از این دست، محیط زیست فرهنگی را شکل می بخشد که تأثیر فراوانی بر چند و چون تربیت و رشد انسان از آغاز انعقاد نطفه در رحم مادر دارد. محیط زیست طبیعی، موضوعی است که این کتاب - به جز صفحاتی اندک از آن - بدان اختصاص یافته است .

وی، بر این اعتقاد است که محیط زیست طبیعی، فرهنگی و معنوی در شکل گیری جسم و جان آدمی سهمی به سزا دارد و انسان ها هرگز نباید از تلاش در راه بالندگی و حفظ سلامت آن باز ایستند. [۲]

اسلام و محیط زیست

مؤلف ارجمند برای ورود به مباحث دینی محیط زیست در آغاز کلیاتی از آموزه های اسلام را بیان کرده است .

ایشان در این باره می نویسد: احکام اسلامی درباره محیط زیست فراوان است و متنوع، گروهی از این احکام - چه مستحب و چه واجب - ایجابی هستند و مسلمانان را به انجام اعمالی درباره طبیعت و محیط زیست فرا خوانده اند .

به عنوان نمونه، آیات قرآن آدمیان را به تفکر در طبیعت و محیط زیست فرا می خواند و تأمل در جلوه های طبیعت را برای انسان ها بسیار سودمند و سازنده می داند .

خداوند می فرماید :

(أَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَالْقِيْنَ فِيهَا رَوَاسِيَّ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَةً مَيْتًا وَكَذَلِكَ الْخُرُوجُ) [۳]

«آیا به آسمان فراز سرشان ننگریسته اند که چگونه آن را بر افراشته ایم و آن را آراسته ایم و هیچ خللی ندارد، و زمین را گسترانده ایم و در آن کوه ها درانداخته ایم و در آن از هرگونه جُفت دل انگیز رویانیدیم، [تا] برای هر بنده توبه کاری بینش افزا و پندآموز باشد، و از آسمان آبی پربرکت فرو فرستادیم و آن گاه بدان بوستان ها و دانه درو کردنی رویانیدیم و درختان خرماي بلند که خوشه های بر هم چیده دارد تا روزی بندگان باشد و با آن [آب] سرزمینی مرده را زنده کردیم؛ رستاخیز هم همین گونه است.»

بدین سان، خدا جلوه هایی از طبیعت را در این آیات یادآور شده و بنی آدم را به تفکر در آن ها فرا خوانده است .

در آیات دیگری، آفرینش همه عناصر طبیعت، سنجیده و به اندازه معرفی شده است. خداوند می فرماید :

(قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا) [۴]

(وَ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا) [۵]

آسمان برافراشته، زمین گسترده، کوه های بلند قامت، درختان سرسبز و خرم، رودخانه های دل انگیز و روان، دریاها، اقیانوس ها، دشت ها، دره ها، بیابان ها، انواع جانوران و حشرات و ستارگان که شتابان در آسمان ناپیدا کرانه در حرکتند همه حساب شده، به اندازه، از سر دقت و حکمت آفریده شده است؛ از این رو خدا همواره به آدمیان هشدار می دهد که این نظم شگفت انگیز طبیعت را که حیات آدمیان و دیگر موجودات زنده در گرو آن است بزرگ و ارجمند بشمارند و آن را پاس دارند و از هرگونه فساد در کشاورزی و نسل آدمیان و اسراف در بهره‌وری از طبیعت بپرهیزند که پیامدهایی بس وخیم و زیانبار دارد .

بدین ترتیب، آدمیان می باید خود و طبیعت را بشناسند و از سودمندی های طبیعت و زیان های ویرانگر و جبران ناشدنی تخریب آن آگاه گردند و همواره از آن غفلت نکنند و در حفظ و سلامت آن بکوشند .

احکام سلبی اسلام درباره طبیعت و محیط زیست

الف: فساد در زمین

از دیدگاه مؤلف، اسلام دو حکم سلبی و منفی در این باره دارد که بسیار قابل توجه است؛ اول، نهی از هرگونه ویرانگری طبیعت و تخریب در آن، که قرآن از آن با عنوان «فساد فی الارض» یاد می کند و این خطرناک ترین و بزرگ ترین عنوانی است که مجرمان می توانند بدان متصف گردند .

قرآن می فرماید :

(وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ) [٦]

«و چون برگردد [یا ریاستی یابد] کوشش می کند که در زمین فساد نماید و کشت و نسل را نابود کند، و خداوند تباهکاری را دوست ندارد.»

به بنی اسرائیل نیز می گوید :

(كُلُوا وَ اشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَ لَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ...) [٧]

«از نعمت های الهی استفاده کنید، اما مباد در زمین ویرانگری و فساد پدید آورید.»

قرآن به مردمان هشدار می دهد که فریب تبلیغات زورمداران قدرت پرست را نخورند؛ همانان که در واقع فساد آفرینان اصلی در زمین هستند و برای حفظ قدرت و ثروت خود از هیچ کوششی دریغ نمی‌ورزند و به مصلحان اتهام فساد در زمین می زنند.

این کتاب الهی، با تعبیری لطیف به سخن فرعون اشاره می کند که خطاب به مردم آن روزگار گفت :

(أَنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفُسَادَ) [٨]

«من می ترسم موسی آیین شما را تغییر دهد یا در این زمین فساد آفریند.»

بالاخره قرآن، قوم ثمود، [٩] منافقان [١٠] و گروهی دیگر از مردم را به دلیل ایجاد فساد در زمین نکوهش کرده است. [١١]

مؤلف در این باره چنین می نویسد :

«بر پایه این آیه اگر آدمیان به راه فساد و تباهی در زمین گام نهند، خداوند آنان را به حال خود رها می کند تا پاره ای از نتایج تلخ اعمال خود را بچشند و در نتیجه شاید متنبه شوند و از اعمال زشت خود دست بردارند و به سوی پروردگارشان بازگردند. ظهور فساد در خشکی؛ اعم از فضا و زمین و در دریا را در جنگ جهانی اول و دوم و نیز در جنگ آمریکا علیه عراق با چشمان خود دیدیم. البته باید توجه داشت که فساد در زمین در این آیه شریفه ویژه آب، خاک، هوا و دیگر عناصر طبیعت نیست، بلکه فساد معنوی را که شامل سرکشی، گستاخی، نافرمانی و ستمگری در برابر پروردگار و کزروی است در بر می گیرد.» [١٢]

ب: قاعده لاضرر

از آیات قرآن، سخنان معصومان - علیهم السلام - و دیدگاه فقیهان به روشنی استفاده می شود که ضرر زدن به دیگران جایز نیست. بر طبق گروهی از آیات، شمار زیادی از روایات، سیره عقلا و اجماع فقها هیچ مسلمانی مجاز نیست به دیگران ضرر

برساند. آلوده ساختن محیط زیست و نابود کردن طبیعت و منابع طبیعی از روشن ترین نمونه های زیان زدن به دیگران است که اسلام با قاطعیت آن را مردود شمرده است.[۱۳]

وجوب حفظ نسل انسان

لزوم حفظ نوع انسانی را بر قاعده لاضرر باید افزود. از نگاه اسلام، انسان گل سرسبد آفرینش و آفریده ای است که در خلقت او نهایت دقت به کار رفته است، چنان که خدا به خود دست مریزاد می گوید. وجوب حفظ نوع و نسل انسانی از مهم ترین واجبات شرعی و الهی است که مؤلف بر آن تأکید می‌ورزد.[۱۴]

انواع آلودگی ها

آلودگی هوا، آب، خاک و بسیاری از ضروری ترین عوامل بقای حیات موجودات زنده، ارمغان تمدن و صنعت در روزگار ماست؛ به عبارتی دیگر از دستاوردهای چگونگی و چند و چون مدیریت رهبران بسیاری از کشورهای جهان است .

مؤلف ارجمند در این بخش به انواع آلودگی ها اشاره کرده و تأکید می‌ورزد که نباید آلودگی های معنوی را به حساب نیاورد یا آن ها را دست کم گرفت؛ چه این که محیط زیست انسان تنها زمانی می تواند مطلوب و سازنده باشد که از آلودگی های معنوی و مادی، هر دو، پالایش گردد. اما به هر حال در اصطلاح علمی، آلودگی محیط زیست را این طور تعریف کرده اند :

«دگرگونی در اوصاف و ترکیب طبیعی عناصر حیاتی و مؤثر بر محیط زیست انسان که بارزترین مصادیق آن، آب، هوا و خاک است. این آلودگی زمانی خطرآفرین می شود که ماهیت و ترکیب این عناصر را تغییر دهد و از آب، هوا و خاک استفاده ناصحیح شده و آن ها را به افزودن عناصری بیگانه بیالاید ...» [۱۵]

مؤلف ارجمند، آلودگی به این معنا را جلوه ای از فساد در زمین می داند که دستان بشر آن را پدید آورده و مصداق روشن این آیه شریفه است :

(ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ) [۱۶]

«دستان بشر فساد را در خشکی و دریا پدیدار ساخته است. ...»

خمیره زندگی انسان ها در روزگار ما در برخورد با طبیعت شکل گرفته که بسی ویرانگر و زیان آور بوده است. برخلاف مردمان گذشته که جدالشان با طبیعت برای زنده ماندن بود، در زمان ما جدال انسان با طبیعت به منظور دستیابی به رفاه بیشتر است؛ رفاهی پایان ناپذیر که صرفاً با تسخیر مواهب طبیعی می توان به آن دست یافت، مواهب طبیعی نیز پایان پذیر و نابود شدنی است. حاصل آن که این راه در نهایت به نابودی طبیعت و محیط زیست و انقراض بسیاری از گونه های گیاهی و حیوانی خواهد انجامید .

مؤلف محترم در این باره چنین می نویسد :

«از هنگامی که جدال انسان و طبیعت برای زندگی به جدال برای رفاه تبدیل شده، مشکلات زیست محیطی یکی پس از دیگری چهره نموده است. دانشور زیست پژوه، بانو "آشیل کارسون" در کتاب "بهار خاموش" درباره مشکلات زیست محیطی و ساکنان آن نوشته است: "در طول تاریخ جهان این نخستین بار است که انسان از زمان انعقاد نطفه و دوران جنینی تا واپسین دم زندگی در معرض مواد شیمیایی خطرناک قرار دارد."» [۱۷]

آلودگی، بحرانی جهانی

مهم ترین فصل های بعدی کتاب به مصادیق آلودگی طبیعت، از قبیل آلودگی هوا، آلودگی آب، آلودگی خاک، آلودگی های صوتی و ... اختصاص یافته که هر موضوع از دو زاویه علم و دین بررسی شده است .

در مقدمه بحث، مؤلف به این نکته اشاره کرده که آلودگی در روزگار ما به یک بحران جهانی بزرگ تبدیل شده و به منطقه و اقلیم خاصی تعلق ندارد. وی نوشته است :

«مسأله آلودگی محیط زیست هر چند در آغاز، بحرانی منطقه ای و مشکل چند کشور به نظر می رسید، اما به سرعت گسترش یافت و به صورت مانعی در راه پیشرفت بشر درآمده و به یکی از معضلات و بحران های زندگی انسانی مبدل گشته است. بادهای و امواج خروشان دریاها و اقیانوس ها آلودگی و عوامل آن را به جای جای قاره ها برده و در واقع سراسر گیتی را دستخوش آلودگی ساخته اند.» [۱۸]

در این بخش، مؤلف به برخی از عوامل آلاینده محیط زیست در قرن معاصر اشاره کرده و جنگ عراق علیه کویت و جنگ آمریکا علیه عراق، انفجار در نیروگاه هسته ای «چرنوبیل» [۱۹] و حمله اتمی آمریکا به دو شهر «هیروشیما» و «ناکازاکی» ژاپن را از آن ها دانسته است .

وی پس از تبیین اوضاع آلودگی های مختلف و گستره آن ها در جهان، در پی ارائه راه حل هایی برای این معضل بزرگ برآمده و با توجه به آیات و روایات، چنین می نویسد :

«حال که بحران آلودگی، جهانی است، انسان ها در کره زمین باید دست همکاری به یکدیگر بدهند ... اسلام در این باره موضعی صریح و شفاف دارد. خداوند می فرماید: (تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ).» [۲۰]

حضرت امام صادق - علیه السلام - می فرماید :

«إِنَّ اللَّهَ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا دَامَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ.» [۲۱]

«تا زمانی که انسان در راه یاری و امدادرسانی به برادرش باشد خداوند او را یاری خواهد کرد.»

برپایه این حدیث یاری رسانی و کمک به دیگران، مخصوص مؤمنان و مسلمانان نیست؛ زیرا کاربرد واژه «عبد» در سخن امام صادق، همه انسان ها - مؤمن و کافر - را در بر می گیرد؛ از این رو تعاون و همکاری انسان ها با یکدیگر به منظور برطرف کردن مفاسد و خطرهایی که جوامع انسانی را تهدید می کند مختص گروه خاصی نیست و همه انسان ها، حتی کافران و معاندان با رسول خدا - صلی الله علیه وآله وسلم - را نیز شامل می شود .

نمونه این یاری رسانی و عاطفه انسانی را می توان در سیره پیشوایان اسلام و معصومان به خوبی مشاهده کرد. پیامبر اکرم - صلی الله علیه وآله وسلم - مشرکان مکه را در جنگ بدر آب داد [۲۲] و پیش از فتح مکه اموالی را به کافران مکه - که با ایشان در حال جنگ بودند - بخشید. [۲۳]

حضرت امیرمؤمنان - علیه السلام - نیز در حال جنگ آب را بر مردم بصره نبست و سید شهیدان، حضرت امام حسین - علیه السلام - حرّ و سپاهش را که برای جنگ با ایشان گسیل شده بودند، حتی اسبان و شترانشان را سیراب ساخت، [۲۴] حال آن که اگر امام - علیه السلام - این آب را ذخیره می کرد خود و خاندانش در روز عاشورا سیراب می شدند .

در روایتی از پیامبر خدا - صلی الله علیه وآله وسلم - در این باره چنین آمده است :

«برای سیراب کردن هر انسان تشنه پاداشی است.» [۲۵]

به اعتقاد نگارنده، مؤلف ارجمند در این بخش به یکی از مهم ترین مبانی اسلام درباره محیط زیست اشاره کرده است و آن عبارت است از احترام به کرامت انسانی و جایگاه والای این مخلوق شگفت انگیز الهی و لزوم مراعات اصول انسانیت در برخورد با همه انسان ها .

آلودگی هوا

هنگامی که در یک صبح زود به دور از دود برآمده از ماشین ها و کارخانه ها، نفس عمیق کشیده و دم ها و بازدم ها را تکرار می کنیم احساس شادابی و سبکی به ما دست می دهد و در می یابیم که هوای پاک و لطیف چه اندازه در نشاط و سلامت انسان مؤثر است .

در اهمیت و ارزش هوای پاک، همین بس که حیات آدمیان و حیوانات بدان وابسته است و ساز و کارهای درون بدن انسان با آن تنظیم می گردد. هر مقدار هوا پاک تر و لطیف تر باشد تندرستی و سلامت جسمی و شادابی و نشاط روحی انسان افزون تر خواهد بود. هوای پاکیزه کسالت، خستگی و افسردگی را می زداید و در ژرفای وجود آدمی تازگی و طراوت می آفریند.

حضرت امام صادق - علیه السلام - فرمود :

«ای مفضل! ... باید از این نسیم که آن را هوا نامیده اند و سودمندی ها و مصلحت های نهفته در آن آگاه باشی و بدانی که حیات را از بیرون از وجود آدمی، در بدن انسان می دمد و در روحیه و رفتار او اثر می گذارد.» [۲۶]

مؤلف در این بخش ضمن اشاره به اهمیت هوا و پاکی آن، انواع آلاینده های هوا را توصیف کرده و به چند و چون تأثیر آن ها بر آلودگی هوا پرداخته و در پایان راه حل هایی برای پاکیزه ساختن هوا ارائه داده و دیدگاه اسلام را در این باره به صورت مستند فراروی خوانندگان نهاده است. [۲۷]

ایشان در این باره چنین می نویسد :

«در آیات قرآن و سخنان معصومان - علیهم السلام - اصول، قواعد و کلیاتی آمده است که مسأله آلودگی هوا از مصادیق آن به شمار می آید.»

خداوند می فرماید: (وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا) [۲۸]

«در زمین پس از اصلاح آن فساد مکنید.»

(وَلَا تَلْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) [۲۹]

«خود را با دستان خود به هلاکت نیفکنید.»

(وَمَنْ يُبَدِلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ) [۳۰]

«هر کس نعمت خدا را که برای او آمده و در اختیار او گذاشته شده [از روی ناسپاسی] به نعمت مبدل سازد، خدا سخت کیفر کننده است.»

(أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ) [۳۱]

«و آیا به کسانی که شکر نعمت خدا را به کفران تبدیل کردند و قوم خود را به سرای هلاکت آوردند، ننگریستی.»

حضرت امام صادق - علیه السلام - به نقل از پدران خود از پیامبر خدا - صلی الله علیه وآله وسلم - از مسموم کردن سرزمین (محیط زیست) مشرکان نهی فرموده است. [۳۲]

فقه‌های امامیه در کتاب‌های فقهی خود از آلوده کردن هوا به وسیله دباغی و پس مانده‌های دیگر منابع آلاینده منع کرده‌اند. این فتوا جایز نبودن آلوده کردن محیط زیست را تأیید می‌کند. [۳۳]

آلودگی آب‌ها

مؤلف در این بخش به تفصیل آلودگی آب‌ها، اقسام مختلف آن، سهم نفت در آلودگی دریاها، و دیگر آلاینده‌های آب و راه‌های پیشگیری و مبارزه با آن‌ها سخن گفته و به نقش رژیم صهیونیستی اشاره کرده و در پایان با نقل روایات و سخنان معصومان - علیهم السلام - این بخش را به فرجام برده است. [۳۴]

در این بخش، مؤلف ارجمند روایات متعددی را گزارش کرده که برپایه آن‌ها نباید آب‌ها را آلوده ساخت.

از علی - علیه السلام - روایت شده که نباید در آب‌های جاری ادرار کرد؛ چه آن‌که در آن زیست‌کنندگانی وجود دارند. نیز از آلوده کردن سواحل رودها و چاه‌ها نهی شده است. برپایه روایاتی باید میان چاه‌های آب و چاه‌های توالی فاصله باشد تا آب‌های چاه‌ها آلوده نگردد و ... [۳۵]

آلودگی خاک

خاک عنصری است که نزد بسیاری از انسان‌ها بی‌ارزش جلوه می‌کند؛ چه آن‌که بی‌هیچ زحمت و متنی در اختیار انسان قرار می‌گیرد. اما حقیقت چیز دیگری است.

خاک، عنصری است ارجمند و گران‌قیمت و صدافسوس که در هر سال میلیاردها تن خاک حاصلخیز در جهان به سبب فرسایش از چرخه انتفاع خارج می‌گردد.

قرآن کریم با تعبیرهای مختلف اهمیت و ارزش خاک را به انسان می‌شناساند و می‌کوشد در این باره تنبیه آفریند.

مؤلف در این بخش [۳۶] کوشیده است با ذکر گروهی از آیات و روایات اهمیت خاک را بنمایاند و ارزش و سودمندی‌های آن را از نگاه قرآن و روایات تبیین کرده و به مسؤولیت انسان در برابر حفاظت از آن توجه دهد.

حرمت آلوده کردن دریاها

در این بخش از کتاب، مؤلف ارجمند نخست به سودمندی‌های عظیم دریاها برای آدمیان و آبزیان اشاره کرده، آن‌گاه آلوده کردن دریاها را از مصادیق «فساد در زمین»؛ «تبدیل نعمت‌های الهی به نعمت» و «کفران نعمت خداوندی» دانسته و آن

را در زمره گناهان به شمار آورده و سپس درباره نشت نفت از کشتی های نفت کش و تخریب چاه های نفت به واسطه جنگ ها و سهم عظیم این مسأله در آلودگی آب دریاها سخن به میان آورده است. [۳۷]

آلودگی غذا و دارو

بخش هایی از کتاب به آلودگی غذا و داروهای مورد مصرف مردم جهان اشاره دارد. مؤلف ارجمند به شرح، این دو نوع آلودگی را تبیین و راه های مبارزه با آن را طرح کرده است. [۳۸]

لایه ازن

مؤلف ارجمند در بخشی از کتاب به پدید آمدن شکاف در لایه ازن، زیان های عظیم و غیرقابل جبرانی که از این ناحیه بر منافع انسان ها و سلامت آنان و حفاظت از حیات در کره زمین وارد می شود، پرداخته است. [۳۹]

در لایه لای مطالب یاد شده بارها مؤلف ارجمند از نظام شگفت انگیز و متقن طبیعت و محیط زیست بشری سخن به میان آورده است .

آری خداوند متعال طبیعت را در بهترین نظام ممکن آفرید و عناصر آن را به گونه ای سامان بخشید که نیازهای گیاهان، حیوانات و آدمیان را برآورد .

اسلام همواره از عظمت و ارزش این نظام سخن به میان آورده و کوشیده است در آدمیان تنبه آفریند که ارزش آن را دریابند، در حفاظت از آن تلاش کنند و در پی تخریب و ویرانگری آن برنیایند که گناهی است بزرگ و جرمی سترگ، و به تعبیر قرآن «فساد در زمین» است و کسی که به چنین عملی دست یازد «مفسد فی الارض» بوده و کیفری دردناک در انتظار اوست .

از این رو همه آدمیان برای نجات کره زمین؛ این تنها کره قابل سکنا می باید دامن همت به کمر زده و با احترام کامل به نظم شگفت آور و دل انگیز طبیعت در حفظ آن بکوشند و آن را در آستانه منافع زودگذر شخصی و گروهی به قربانگاه نبرند. نیز از هرگونه اسراف و تبذیر در آب و خاک و دیگر مواهب طبیعی بپرهیزند و تا می توانند از پدید آمدن جنگ بهراسند که به حق خانمان سوز است و ویرانگر .

جنگ ها از سویی نسل بشر را به نابودی می کشانند و از طرفی طبیعت را آلوده می سازند .

بدین سان مؤلف ارجمند بخش های پایانی کتاب را به نظم طبیعی محیط زیست، اجتناب از اسراف و تبذیر و اجتناب از جنگ اختصاص داده و همگان را به صلح و آرامش و همزیستی مسالمت آمیز فرا می خواند .

پی نوشت:

[۱]- مؤلف در این باره می نویسد: «بدین سان، محیط زیست، مجموعه ای است هماهنگ و دربرگیرنده دانش های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و ... که انسان توانسته است به آن ها دست یابد ... این مفهوم، به معنای عام آن، محیط زیست ژنتیکی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و طبیعی را در بر می گیرد.»

[۲]- مؤلف در این بخش استفاده های مناسبی از آیات و روایات کرده است .

[۳]-سوره ق (۵۰) آیه ۶ - ۱۱ .

[۴]-سوره طلاق (۶۵) آیه ۳: «به راستی که خدا برای هر چیزی اندازه ای مقرر کرده است.»

[۵]-سوره فرقان (۲۵) آیه ۲: «و هر چیزی را آفریده و بدان گونه که درخور آن بوده اندازه گیری کرده است.»

[۶]-سوره بقره (۲) آیه ۲۰۵ .

[۷]-سوره بقره (۲) آیه ۶۰ .

[۸]-سوره غافر (۴۰) آیه ۲۶ .

[۹]- (وَمَوَدُّ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ... فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفُسَادَ) سوره فجر (۸۹) آیه ۱۳ .

[۱۰]- (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ ... قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ) سوره بقره (۲) آیه ۱۱ .

[۱۱]-ر.ک: سوره اعراف (۷) آیه ۱۰۳؛ سوره نحل (۱۶) آیه ۸۸؛ سوره روم (۳۰) آیه ۴۱ .

[۱۲]-ص ۳۹ کتاب .

[۱۳]-ر.ک: ص ۲۷ - ۳۴ .

[۱۴]-ص ۲۵ - ۲۷ .

[۱۵]-ص ۴۲ و ۴۳ کتاب .

[۱۶]-سوره روم (۳۰) آیه ۴۱ .

[۱۷]-پانویشت ص ۴۳ کتاب .

[۱۸]-ر.ک: ص ۴۶ .

-[۱۹] «چرنوبیل» روستایی است که در سه کیلومتری «بربات» و در ۱۵۰ کیلومتری «کی یف» سومین شهر بزرگ روسیه، قرار دارد. در این روستا چهار نیروگاه هسته ای مشغول به کار بود. در روز ۲۵ آوریل ۱۹۸۶ م به دلیل از کار افتادن دستگاه خنک کننده فاجعه آغاز گردید. هسته های درون محفظه شکافته شدند؛ دمای نیروگاه به سرعت افزایش یافت و به پنج هزار فارنهایت رسید. در این زمان آب های باقی مانده در دستگاه و لوله ها به بخار تبدیل شد و کنش متقابل بخار و توده های گرافیت که لوله های فشار بالا را در میان گرفته بود گازهایی انفجارزا به وجود آورد که در نتیجه گرافیت های موجود شعله ور شد و مرکز فعالیت های نیروگاه را منفجر کرد. با شکافته شدن هسته و گرم شدن اورانیوم، گاز، دود و ذرات انتشار یافته فضای منطقه را پوشاند و مساحت غبار اتمی متصاعد شده بیش از صد مایل طول و سی مایل عرض داشت. ص ۴۵ و ۴۶.

-[۲۰] سوره مائده (۵) آیه ۲. «در نیکوکاری و پرهیزگاری با یکدیگر همکاری کنید و در گناه و تعدی دستیار هم نشوید.»

-[۲۱] مستدرک الوسایل، ج ۱۳، ص ۴۲۹، حدیث ۱۴۵۲۶؛ اصول کافی، ج ۲، ص ۳.

-[۲۲] ر.ک: «وَلَاوَلَّ مَرَّةً فِي تَارِيخِ الْعَالَمِ» و «اسلوب حکومت الرسول و الامام علی - علیه السلام -» و «لِمَاذَا تَأَخَّرَ الْمُسْلِمُونَ». به قلم مؤلف.

-[۲۳] همان.

-[۲۴] تاریخ طبری، ج ۶، ص ۳۳۶.

-[۲۵] بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۳۷۰؛ جامع الاخبار، ص ۳۹.

-[۲۶] «وَوَسْبُكَ بِهَذَا النَّسِيمِ الْمُسَمَّى هَوَاءً وَ مَا فِيهِ مِنْ الْمَصَالِحِ فَإِنَّهُ حَيَاةٌ هَذِهِ الْأَبْدَانِ ...» بحار الانوار، ج ۳، ص ۲۱۹.

-[۲۷] ر.ک: ص ۶۳.

-[۲۸] سوره اعراف (۷) آیه ۵۶.

-[۲۹] سوره بقره (۲) آیه ۱۹۵. به اعتقاد نگارنده مؤلف ارجمند از دو آیه یاد شده استفاده بسیار جالب، مناسب و به هنگامی کرده است؛ زیرا بشر با آلوده ساختن هوا با دست خود گور خود را می کند، زمین و طبیعت زیبا و دل انگیز آن را به فساد و تباهی می کشاند و به پیامدهای زیست محیطی اعمال جنون آمیز خود نمی اندیشد.

-[۳۰] سوره بقره (۲) آیه ۲۱۳.

-[۳۱] سوره ابراهیم (۱۴) آیه ۳۸.

-[۳۲] کافی، ج ۵، ص ۳۸. «نهی رسول الله - صلی الله علیه وآله وسلم - أَنْ يُلْقَى السَّمُّ فِي بِلَادِ الْمُشْرِكِينَ»

-[۳۳]ر.ک: موسوعه فقہی مؤلف، کتاب احیاء الموات .

-[۳۴]ر.ک: ص ۶۲ - ۹۸ .

-[۳۵]ر.ک: ص ۹۴ - ۹۸ کتاب; فرهنگ جهاد، ویژه نامه آب، شماره ۷ و ۸ .

-[۳۶]از ص ۹۹ - ۱۰۶ .

-[۳۷]ر.ک: ص ۱۱۷ - ۱۳۱ .

-[۳۸]ر.ک: ص ۱۵۲ - ۱۶۸ .

-[۳۹]ر.ک: ص ۱۹۶ - ۲۰۶ .